

Вивчення національної автентичної міфології як джерела сучасного українського фентезі

Наталія Логвіненко,

кандидат педагогічних наук,

старший науковий співробітник

лабораторії літературної освіти

Інституту педагогіки НАПН України

Звернення до проблеми засвоєння духовних багатств рідного народу, накопичених поколіннями, через розвиток інтересу до витоків традиційної культури, етнічної історії обумовлене необхідністю підвищення національної самосвідомості молодого покоління як вирішення важливих завдань реформування національної освіти на компетентнісних засадах. Як відомо, система світоглядних уявлень та вірувань будь-якого народу дає ґрунт для розуміння глибинної основи їх походження.

Сучасне українське фентезі твориться на основі автентичної міфології, що й висунуло проблему його джерел у низку актуальних. Витоки цього жанру фантастичної прози сягають глибин народної культури, розкривають увесь світ української фантазії. А за словами І. С. Нечуя-Левицького, «давній Українець був надарований добрим розумом і багатою фантазією» [10, с. 4].

Учені стверджують, що саме на українському міфологічному підґрунті виникла «фольклорно-фантастична новела, що стала, можна сказати, національним жанром. Вона вабила своєю екзотичністю, неймовірністю ситуацій, незвичайністю персонажів» [14, с. 5]. Крім того, народні фантастичні і напівфантастичні оповідання передують, на думку А. О. Білецького, тому, що можна назвати історією, адже в перекладі з грецької *historia* – це розпитування, дослідження, розвідування, оповідання про події, розповідь, історія (в сучасному розумінні) і, взагалі, наука, знання. Отож давньоукраїнські міфи, як і міфи будь-якого народу, дають знання про первісний, донауковий світогляд далеких предків. Учені називають такий світогляд «міфологічним», від сукупності міфів (міфології) як фантастичних оповідань про виникнення світу, народження богів, появу людей на землі, про початки культури – вміння використовувати і добувати вогонь, колесо і плуг, орати землю, пекти хліб, приручати тварин, про стосунки людей і тварин, про всякі чудеса, про все «надприродне» [1, с. 6].

Щоб налаштувати учнів на свідоме й зосереджене слухання й конспектування колективної лекції з теми «Українська міфологія – одна з найдавніших та найоригінальніших міфологій світу», проведемо невеличку бесіду, під час якої учні мають висловити свої міркування щодо визначення джерел сучасного українського фентезі. Ними, на їхню думку, є: наукова фантастика, фольклорна фантастика, фантастика, давньоукраїнська міфологія, слов'янська міфологія.

Вислухавши учнів, словесник підіб'є підсумки, узагальнить, щоб перейти до висвітлення проблеми.

За спостереженнями вчених, поняття «міфологія» охоплює декілька значень. Це і сукупність оповідей однієї культурно-історичної традиції, і особлива форма світосприймання, і наукова дисципліна, що досліджує міфи й міфологічні системи.

У *міфі* як способі пізнання дійсності природа й людина взаємопов'язані. Вони становлять єдину систему світобачення, де світ пізнається через людину і навпаки. Отож міф не можна розглядати як первісну форму науки або філософії, тим більше недопустимо інтерпретувати міф як простий вимисел, оскільки «свідомість первісного суспільства єдина. Вона не знає роздвоєння. Первісний колектив не відокремлює себе від природи, на яку переносяться внутрішньо-родові відносини. Можна вважати, що міфологія як зібрання міфів відображає погляди первісних людей на явища природи і життя, зародки наукових знань, релігійні та моральні уявлення, які панували в родовій общині, і художньо-естетичні почуття людей на початку їхньої історії» [13]. Є. А. Подольська стверджує, що *міфологічна свідомість* практично поставила всі основні світоглядні питання: про походження світу і людини; про її місце та призначення в світі; про шляхи і засоби виникнення найважливіших явищ природи і суспільного життя, культури та інші.

«Людська душа постійно потребує єднання зі світом, тому міф завжди буде органічною часткою культури. До світогляду українців увійшли вірування та уявлення багатьох поколінь, які жили на території сучасної України й належали до різних племен та археологічних культур. Давні ... слов'яни залишили відлуння своїх вірувань у тому багатогранному комплексі, який ми нині звемо українською традиційною культурою» [5, с. 5].

Дослідники (А. О. Білецький, Г. О. Булашев, О. О. Гаца, Г. С. Лозко, С. П. Плчинда) стверджують, що міфи як витвори прадавньої народної культури несуть яскраве національне забарвлення, адже «... давньоукраїнська міфологія зароджувалася й утверджувалася разом із зароджуванням і утвердженням давньоукраїнської державності. Маємо неспростовне датування цього явища: VI тис. років до н. е. [11, с. 15].»

Варто звернути увагу учнів на досить незвичайну географію давньоукраїнської міфології – її сюжети можна знайти в Індії і Скандинавії, в Ірані і в народів Західної Європи, на Кавказі і Балканах...

«Як це сталося? Чому ареал давньоукраїнської міфології виходить на межу ареалу індоевропейських мов, що походять від санскриту – тобто давньоукраїнської мови?»

«Чому дослідники називають Оратту (Давню Україну) – державою? Чи має вона на це історичне право?»

«Яка влада існувала в Оратті?»

Такі запитання ставить у передмові до видання «Міфи і легенди Давньої України» автор – Сергій Плчинда і дає на них науково обґрунтовані відповіді. Ми ж запропонуємо восьмикласникам самостійно прочитати передмову «Що таке давньоукраїнська

міфологія» [11, с. 5-30], поміркувати, що знали чи чули вони про історію Давньої України, про що прочитали вперше, яка інформація змусила звернутися до наукових джерел, яких саме.

Нагадаємо, що за чинними програмами з української літератури для основної школи [15] міфи і легенди українців («Про зоряний Віз», «Чому пес живе коло людини», «Берегиня», «Дажбог», «Неопалима купина», «Як виникли Карпати», «Чому в морі є перли і мушлі», «Білгородський кисіль», «Ой, Морозе-Морозенку», «Прийом у запорожців» [15, с. 104]) вивчалися і вивчаються у 5 класі. З них учні мають дізнатися про «первісні уявлення про всесвіт і людину, реальні та фантастичні елементи людської поведінки; добро і зло, їх роль у житті»; повинні «уміти розповідати про виникнення міфів, легенд і переказів; переказувати міфи і легенди, тлумачити їх зміст» [15, с. 102].

Для повторення ми порадимо переглянути підручник [3] з української літератури для учнів 5-го класу Ніли Йосипівни Волошиної, який забезпечує вивчення національної літератури за авторською програмою [16]. У ньому методично грамотно висвітлюється зазначена проблема: спочатку подаються тексти міфів і легенд Давньої України, відтворені С. Плачиндою («Сокіл-Род», «Білобог і Чорнобог», «Земля», «Добро і Зло», «Золотий Плуг», «Великдень»). Саме такий відбір змістового наповнення розділу якнайкраще познайомить учнів із первісними уявленнями давніх предків про світобудову, допоможе зрозуміти їхній світогляд.

Зміст методичних рубрик «Поміркуймо», «Запитання і завдання», «Цікаво знати» налаштовує учнів на послідовну роботу над художніми текстами: засвоєння змісту міфів, роздумування над основними подіями і вчинками героїв, походженням імен міфічних богів і віри людей у них як основу язичницької релігії, суть якої у гармонійному єднанні усіх живих істот на землі. І як узагальнення – теоретичний матеріал «Поняття про міфи», прочитання якого дає змогу закріпити вивчене:

міф – це стародавня народна оповідь про явища природи, історичні події тощо, або фантастичні оповідання про богів, обожнених героїв, уявних істот; поетичне бачення світу;

персонажами давньоукраїнських міфів є **боги** (Сварог – бог неба і небесного вогню, батько сонця; Дажбог – син Сварога, «божество сонця. Податель добра й багатства, божество достатку. Опікун людей, громади й народу»; Жива – богиня життя, Купайло – бог родючості, Лада – богиня весни, Коляда – богиня неба, мати Сонця, Око – творець Вирію, Всесвіту; Перун (Стрибог) – бог дощу, грому і блискавки), **істоти (духи)** (лісовики, водяники, домовики, чорти, упіри та ін.) і **символи** (Прадуб – першодерево світу; Яйце – символ зародження, знак життя, воскресіння, символ сонця; Корабель – модель світобудови – всесвіту, «символ благополуччя, й засіб мандрування між світами»; Лідниця – міфічна потвора, що несла простуду та ін.);

українським міфам властива надзвичайна природність, пов'язаність із хліборобським або пастушим побутом наших предків; міфологічні сюжети яскраво забарвлені родинним побутом, тоді їх персонажами виступають батько-господар, мати-господиня, їхні сини й дочки, худоба і поля;

волхви – творці стародавнього українського письма, високоосвічені (знали медицину, математику, астрономію, володіли багатьма мовами) представники язичницької релігії, котрі дбали про духовний рівень свого народу.

Щоб поглибити знання про давню українську міфологію, на факультативних заняттях продовжимо опрацювання статті Сергія Плачинди «Що таке давньоукраїнська міфологія» колективним обговоренням і складанням її плану, у якому виділимо важливі, на думку учнів, ідеї, твердження, висновки вчених про давньоукраїнську міфологію для розуміння зв'язків з реаліями давньоукраїнської і світової історії і як джерела сучасного українського фентезі. План може бути таким:

I. Давньоукраїнська міфологія – витвір прадавньої народної культури:

1). Історизм (зв'язок давньої української міфології з реаліями давньоукраїнської історії) – одна з найприкметніших і найважливіших ознак давньої української міфології («Міф про колесо», «Як чоловік орачем став», «Міф про коні», «Міф про Орь-Дана»);

2). Науковість (потяг до наукового осмислення світу) – свідчення високого рівня духовності і культури давніх українців («Міф про Сокіл-Род»);

3). Висока духовність (духовна влада – влада волхвів як відображення державності Орати-Оріани, країни давніх українців) – джерело давньоукраїнської міфології і державності водночас;

4). Географія широкого розповсюдження давньоукраїнської міфології – результат державницької концепції волхвів (довколишне середовище, землеробство, висока медична культура, демографічний вибух, переселення молодих общин на нові землі, перша–третя міграційні хвилі): «Міф про колесо», «Міф про Славу», «Міф про Тура»;

5). Розум, Добро, Краса, Мир, Хліб – духовні місіонери творення доброї справи у світі іменами Білобога, Перуна, Сварога, Дажбога, Берегині, Ярила, Велеса, Світовиди та інших богів:

«Жодна міфологія світу не має такого масштабного ареалу свого розповсюдження: Індія – Месопотамія – Палестина – Балкани – Західна Європа – Швеція і т. д. [11, с. 19];

«... так як давньоукраїнська мова (санскрит) стала матір'ю для всіх індоєвропейських мов, так і давньоукраїнська міфологія є основою для міфології всіх індоєвропейських народів. Тому рідні для нас, українців, фольклорних джерелх будь-якого народу індоєвропейського ареалу. Це вказує на те, що орії несли на нові землі не лише матеріальну культуру, а й свою етнокультуру, духовність, свою віру та свої знання» [11, с. 20];

«Оріана стала першою і неповторною державою в історії людства, супердержавою світу [11, с. 18].»

Зауважимо, що С. Плачинда робить такі висновки на основі наукових джерел вітчизняних і зарубіжних дослідників (Д. Телєгін, Україна; Я. Ковальчук, Польща; Л. Силенко, Україна; Р. Бергер, Р. Проча, Америка; В. Даниленко, В. Демидчик, А. Кишишин, Ю. Шилів, Україна; Л. Клейн, Росія; В. Шаян, В. Кобиліух, Україна; Р. Макрам, У. Крен, Р. Макніл, Англія). Ми ж маємо нагоду такою інформацією захопити наших учнів до самостійного дослідження.

II. Чинники благородного й толерантного сприйняття християнства в Стародавній Україні.

III. Завдання сучасності – дати уявлення-знання про віру наших предків, їхню високу духовність як шлях до відродження давньоукраїнської міфології.

Колективне обговорення статті С. Плачинди варто супроводжувати читанням чи переказуванням міфів (важливих уривків), щоб зрозуміти авторські висновки-акценти про виникнення життя зі сльозинки-росинки,

діалектичного його осмислення давніми українцями як вічної боротьби Добра і Зла.

Варто й поцікавитися, чи переконують учнів аргументи дослідника, що

- міф – не вигадка, а «*намагання стародавніх українських жерців (волхвів) науково пояснити походження світу на Землі* [11, с. 6]»;

- «*людська цивілізація почалася з винайденого колеса й присвоєння коня*[11, с.10]»;

- «*давньоукраїнську міфологію не можна розглядати поза історичним тлом*[11, с.11]».

Безумовно, до підготовки і проведення колективної лекції запросимо вчителя історії як знавця з проблем найновіших розвідок про Трипільську державу – наші першопочатки, етногенез українців, корені України.

Як відомо, 1993 рік був проголошений ЮНЕСКО роком Трипільської культури на визнання «найбільшими авторитетами світової науки – членами Вченої ради ЮНЕСКО» її значення в історії людства, адже «першу людську цивілізацію, яка починалася не з меча, а з **плуга** і сонцеподібної **хлібини**, – цю хліборобську культуру заснували давні **українці-першоорачі**, що їх досі здебільшого називали аріями...».

І саме «... на степових обширах між Прикарпаттям і Дніпром сім тисяч років тому **орії** (або оріани) **першими в світі присвоїли коня, винайшли колесо і плуг, проклали першу борозну, посіяли жито й пшеницю, спекли першу хлібину, яку згодом понесли в світі** [11, с. 8]».

Чи чули ви коли-небудь твердження: «Се ті українці, з яких почалася людська цивілізація?»

Якби почули, якою б була ваша реакція?

Чи погодитесь з думкою, що чарівний, казковий і таємничий світ прадавньої української міфології дає змогу захистити свою індивідуальну й національну ідентичність?

Щоб зрозуміти актуальність поставлених запитань, хочу звернути вашу увагу, шановні учні, на слова Валерія Шевчука про те, що тільки власна культура, як основа духовного життя окремих особистостей, може виховати самосвідомість. Для нього і нині злободенно звучать слова Георгія Булашева: «*Не рахуватися з пануючим у народі світоглядом, з усталеним укладом життя і з його прямими й природними потребами ні в якому разі не можна*».

Сам же письменник додає: «*... коли хочемо збудувати у світі власний дім, ми повинні знати, як його будували до нас предки наші. Коли хочемо бути розумними, ми повинні знати, як думали до нас. Коли хочемо зрозуміти світ і себе у ньому, ми повинні знати, як його розуміли до нас. Це речі аксіомні, але їх треба повторювати, бо самостійно бур'ян росте, а не культурна рослина, і сама по собі поширюється глухість, а не розум. Розум нам треба культивувати, поєднувати до розуму предків, а недомисля їхне бачити й пробачати. Це і буде запорукою нашого просування у часі* [2, с. 15]».

Міфологію українського народу, систему богів у ній, тобто його космогонічні погляди та вірування, досліджували видатні фольклористи, етнографи, літературознавці, письменники Микола Костомаров, Яків Головацький, Іван Нечуй-Левицький, Микола Сумцов, Георгій Булашев, Олександр Веселовський, Микола Тихонравов, Макс Мюллер та ін. Джерельною базою досліджень були народнопоетичні твори і та частина української міфотворчості, що давали змогу вивчати комплекс уявлень, який був ще реальністю їхнього часу.

У роки незалежності не байдужими до духовних здобутків рідного народу були Олексій Гаца, Микола Дмитренко, Вікторія Завадська, Галина Лозко, Олекса Мишанич, Ярослава Музиченко, Михайло Наенко, Сергій Плачинда, Валентина Склярченко, Володимир Сядро, Олена Таланчук, Оксана Шалак, Анастасія Шуклінова та ін. Їхні праці «*стають конче потрібні, щоб глибше пізнати себе, душу свою, усвідомити себе, а усвідомлення без пізнання неможливе* [2, с. 15]».

Отже, міфологію нашого народу вчені розглядають як особливу форму світосприймання, в нерозривному зв'язку з етнічною релігією. «*Етнічною вважаємо ту релігію, яку створив сам народ впродовж багатотисячолітнього побутування на рідній землі засобами рідної мови, рідної пісні, рідної символічно-образної системи, тобто українське язичництво* [8, с. 119]». Характерною особливістю української міфології є *пантеїзм* – *обожнення природи як найвизначальніша прикмета язичницької віри*. Наші пращури персоніфікували майже всі сили і явища природи – сонце, місяць, зірки, грім і блискавку, мороз, вітер, воду... «Давні українці палко шанували й молилися всьому тому, що давало плоди, красу, повноту життя і що сторицею віддячувало за працю й шанобу оріїв. Це й була Природа, живе Довкілля. Майже кожна рослина, тварина, птах, звірина і чи не кожне дерево вважалося священним, тобто свято оберігалось, пошановувалося і, ясна річ, було популярним персонажем давньоукраїнської міфології, яка вже сама по собі є **релігією давніх українців** [11, с. 28]».

Пращури наші вірили в існування різних *духів*, *зловорожих і добрих, «безплотних надприродних істот, які можуть переселятися з речі в річ або в людину і впливати на її життя»*. Найпоширенішими були вірування в домовика і берегиню, лісовика і польовика, русалку і мавку, чорта і відьму, перелесника і полудника, водяника і болотяника, упиря і вовкулаку (перевертнів). Самі їхні назви говорять про те, що не всі вони були злими і ворожими до людини. У давній українській міфології, на думку деяких учених, існує відносна байдужість до поділу на злих і добрих духів, оскільки «Добро і Зло, яке приносять духи, визначається не стільки природою самих духів, скільки їхньою роллю у певній ситуації, яка визначається ставленням до них людини [8, с. 151]». Так, добримися духами вважалися домовики, берегині, лісовики, польовики. Вони оберігали домівки, посіви на полях, людей у полі та в лісі. Знайдені етнографічні джерела свідчать, що всі вони наділялися людськими рисами, зовнішніми і поведінковими. «У людській подобі, але з цапиними або собачими ногами і ріжками на лобі, уявляли українці навіть чортів, наділяючи їх переважно негативними людськими рисами – лукавством, підступністю, впертістю – всім тим, що не личить робити. Тому нерідко, незважаючи на свої містичні властивості, чорт програвав у двобої з добродійною людиною [19, с. 43]».

За спостереженнями дослідників, у язичницькій традиції всі духовні сили належали до божественного рівня. Віра в богів почала зароджуватися на основі віри в духів.

Рідними українськими богами вчені вважають Рода і Рожаницю, Дива, Білобога, Перуна, Сварога, Дажбога, Світовида, Берегиню, Купайла, Ярила, Велеса, Світовида, Стрибога, Мокоса, Хорса, Ладу, Леля, Коляду, Числобога та ін. У найновіших дослідженнях зустрічаємо відомості про них, що дійшли до нас у вигляді сталих фольклорних висловів, наприклад: «*Цур тобі, пек*» (*Цур – бог вогню, Пек – бог п'їтьми; звідси – пекло*). Нині ми часто чуємо і говоримо слова *при-*

рода, родина, народжувати, народ. А чи задумуємося над тим, що походження їх іде від імені бога Род, який протягом тривалого часу вважався головним богом неба і землі, поки його не витіснив культ бога Перуна за часів князя Володимира. У «Повісті врем'яних(минулих) літ» (XI-XII ст.) знаходимо свідчення про деяких язичницьких богів: «І став Володимир князювати у Києві сам, і поставив дерев'яних богів на горі за теремним двором: бога блискавок і грому Перуна із срібною головою і золотими вусами, потім Хорса – великого бога, а за ним – Волоса – охоронника худоби і покровителя торгівлі, а ще Даждьбога і Стрибога, які тримали у своїх руках небо і вітер. А коло них поставив богів Симаргла і Мокошу. І саме до Мокоші, своєї богині, приходили чаклунки і жриці поклонятися» [12, с. 58].

Розказати про своєрідну ієрархію Богів (Вирий – язичницький Олімп) в українській релігійній міфології доручимо восьмикласникам під час колективної лекції і захисту самостійних проєктів «Найпоширеніші міфи, легенди та перекази про духовні сили і міфічних богів».

Учитель зацентрує увагу учнів на особливостях української ментальності, що виражалася у поєднанні язичницьких і християнських вірувань і традицій у світогляді.

Давні українці, до яких учені зараховують племена росів, скіфів-орачів, сарматів, укрів, венедів, галичан та ін., «благородно і толерантно» сприйняли вчення Ісуса Христа та віру в Нього. Сприяло цьому чимало вагомих чинників, серед яких – запозичення у язичників Іваном Хрестителем та його послідовниками хреста – першого солярного знака давньоукраїнської культури, найдавнішого оберега, священного знака вогню, символу Сонця, який стає головним символом християнства; з гордістю і розумінням давні українці поставилися і до самопожертви Ісуса Христа, який свідомо пішов на смерть в ім'я спасіння людини від духовного занепаду і звіродніння. Згадаємо, що таке «офірування собою було в традиціях давніх українських жерців-волхвів ще за часів держави Оратта»; «саме українські жерці-волхви першими за зірками визначили народження хлопчика, якому судилося стати Месією». Але найголовніше: «толерантність і пошана язичників до чужої віри були в традиціях давніх українців, які, осідаючи на нових землях, терпимо ставилися до вірувань автохтонних племен» [11, с. 22]. Виділення курсивом зроблено нами не випадково – розуміємо, наскільки актуальними донині є такі важливі риси людської вдачі, що мають забезпечувати достойне людської гідності життя у будь-якому суспільстві.

Отже, дослідники (В. Даркевич, О. Ранович, Ю. Шилов, С. Плачинда) відзначають, що християнство вільно й поступово розповсюджувалося землями Стародавньої України, оскільки сама віра не сприймалася чужою. Віра в Ісуса Христа підтримувала право язичників поклонятися Сонцю, давні українці носили на грудях і оберіг, і хрест, поруч з язичницькими капищами виростили християнські церкви. Двовір'я як «дивовижне й неповторне явище в історії людства» існувало на терені Стародавньої України понад 900 років. На думку О. Мишанича, давня українська язичницька міфологія у своєму християнізованому вигляді – один із яскравих феноменів українського національного і культурного буття [10, с. 82].

На жаль, «поетичний світогляд давніх українців, їх духовність і єдність з Природою, з рідною Землею», «гармонійне єднання двох релігій – сонячної і християнської, споконвічної і нової» – віроломно зруйнував князь Володимир у 988 році на користь узурпації влади. Від цього часу на українських землях ведеться

жорстока боротьба проти язичницької віри та її обрядів. Нова, християнська релігія, християнська церква стають на перешкоді згадування про героїв слов'янської міфології у літописних джерелах.

Відомості про насильницьке хрещення народу, накази нищити язичницькі капища й ідолів язичницьких богів знаходимо у «Повісті врем'яних літ»: «Перуна ж наказав прив'язати коневі до хвоста і волочити його з гори крутим Боричевим узвозом ... Оплакували його невірні люди, всі ті, хто не був ще хрещений. І, притягнувши до берега, кинули його в Дніпро... Велик ти, господи, і чудні діла твої! Вчора ще був шанований людьми, а сьогодні зганьблений! [12, с. 68].»

Дослідники зауважують, що така боротьба тривала цілі століття, проте старі традиції практично викоринити ніколи не вдалося – «пережитки» надовго збереглися у народній свідомості. Вчені відзначають, що давні українські боги не зникли – вони злилися з образами християнської релігії і продовжували жити під іншими іменами, наприклад: бог-громовик Перун прибрав ім'я Іллі-пророка, захисник худоби та пастухів, вівчарів, чередників – «скотій бог» Велес набув одразу кількох образів: святого Власія – покровителя худоби, святого Миколи Угодника – захисника родючості, святого Юрія – покровителя диких тварин, людей та земних плодів [19, с. 47].»

Без сумніву, християнство справило на народний світогляд величезний вплив, але й завдало чимало шкоди менталітетові українців (деякі положення християнської віри вносили в душі людей песимізм і пасивність, привчали до покори, до байдужості, сіяли відчуття безвиході [11, с. 24]), стало «першим ідеологічним яромом» для подальшого розвитку писемності, оскільки, за спостереженнями В. Шевчука, низка фактів сьогодні дозволяє говорити про наявність писемності на українській землі до прийняття християнства [2, с. 13].

Крім того, християнська релігія зарахувала більшість язичницьких богів і духів до нечистої сили, якою тепер «заселили пекло, підземний світ, болота, лісові хащі, ями та яруги, а небо відвели для праведних, божественних сил. Земля ж вважалася місцем боротьби цих двох начал, а душа людини – осередком цієї боротьби [19, с. 47]».

У свідомості народу стали язичницькі вірування поєднувалися з християнською релігією протягом багатьох століть. З народними повір'ями християнство уживається і в наш час – у багатьох християнських святах знаходимо язичницькі риси, які здебільшого проявляються у народному хліборобському календарі, що супроводжується давніми обрядами.

Підтвердження цих тез учні легко знайдуть у сьогоденні, коли проаналізують традиції святкування Різдва і Водохреща, Івана Купала, Вербної неділі, Великодня, Трійці, Масниці, Благовіщення та ін.

Говорячи про міфологію українського народу як особливу форму вияву його світосприймання, не можна не наголосити, що міф є і найдавнішим різновидом літератури, фантастичною творчістю народу. Г.О. Булашев зазначає: «Чим більше переймався народ своїми віруваннями, чим щедріше нагороджувалися вони в його творчій фантазії, перетворені на живі образи, тим невідпорніше відчував він потребу з'ясувати для себе ці вірування і образи і уявити їх, як живі створіння, в цілому ряді епічних оповідей. Отже, поезія є конче потрібною, природною посередницею між темним, ще не розвинутим віруванням і між народною свідомістю: вона з'ясовує і розподіляє у відчутних образах дозріле вірування, як тільки воно вийшло з невиразної царини непевного сподівання й міркування [2, с. 25].»

Отож персонажі давньоукраїнської міфології, незважаючи на прийняття християнства, «залишилися на довгі століття в поетичному світогляді українців і ввійшли прекрасними міфічними образами до фольклору (Купайло, Дана, Берегиня, Коляда, Лада, русалки та ін.) [11, с. 24]».

Народ творив образи богів відповідно до свого смаку і психологічного характеру: «*Форми українських міфів мають одну характерну прикмету: вони дуже близькі до природних форм. Ми не бачимо в народній фантазії охоти до негарних, неестетичних велетенських міфічних образів, до тих величезних, страшних, головатих та рогатих богатирів з страшними антинатуральними інстинктами, які любить німецька і великоруська міфологія. Український народ в своїх міфах держиться міри; його фантазія не любить переступати за границі ненатуральних форм; вона любить правду і естетичність, навіть, можна сказати, вже геть-то описує красу міфічних образів такими фарбами, як в християнських акафістах описується краса християнських святих, так що вже автор не знає, й до чого прирівняти їхню красу і святе життя [10, с. 6]*».

Така характеристика міфологічної творчості підтверджує думку, що однією з найвизначальніших рис українців є відчуття і творення краси, ось чому і зображене ними має бути естетичним. А література, як відомо, є феноменом естетики, форми її вияву в «художніх творах дуже розмаїті: вона – в мотивах, сюжетах, конфліктах, але особливо – в образній мові твору, яка є головним інструментом стильової організації його[9, с. 4]».

А.О. Білецький доводить, що між поетичним і міфологічним світосприйманням багато спільного: «Для обох є характерними метафори. Проте, якщо в поезії метафора – це просто вияв образного мислення, зближення явищ за якимись їхніми ознаками, в міфології схожі явища не зближуються, а отожднюють. Серед ночі на безхмарному небі чітко вимальовується Молочний, або Чумацький шлях. Уже в самих наших назвах виявляється метафора[1, с. 6]».

І.С. Нечуй-Левицький вважав, що саме віршова форма міфічних колядок сивої давнини «оборонила їх од вольних змін гулячої й вольної фантазії [10, с. 6]», що має велику вартість для міфології, на відміну від християнізованих колядок. «Форми, в які склалася давня українська міфологія, були реальні образи, взяті на землі, бо земля була в давнього чоловіка, як кажуть, під носом, а небо – під лісом. Молода слабосильна душа не могла ще думати логічними мислями і мусіла кликати собі до помочі фантазію. Давні люди мусіли думати, гадати формами картин, а не душ: тим-то у всіх народів релігія попереджала філософію і науку. Всі образи для своєї релігії давні Українці мусіли брати з природи, котра обгортувала їхнє життя з усіх усюдів, як і всі народи з давніх давен в своїй міфології переносили вперед усього землю на небо. Тим-то й вийшло так, що все в міфології, що справді діється на небі, все те ніби діялось десь на землі [10, с. 4]». Отож у міфах поряд з абсолютно реальними людьми співіснують різноманітні химерні істоти та боги, герої подорожують між земним світом і потойбіччям тощо.

Розглядаючи міф як витвір словесного мистецтва, літературознавець М. К. Наєнко зауважує: «...справжній міф завжди анонімний і поетичніший. Деталізація в оповідному тексті йому протипоказана, зате кожне слово сповнене великих узагальнень, вважається, що ті узагальнення поєднують у собі і предметну інформацію, і поетичну символіку. Інакше кажучи, в міфах співіснували елементи науки і мистецтва. Чи можливо

таке? Адже наука оперує понятійними, а мистецтво – образними засобами... [9, с. 26-27]». Звідси виникає феномен синкретизму міфологічної творчості як злиття «понятійного й художнього, оповідного й ритуального елементів», поетичні риси якої *виявляються у найбільш фантастичному, вигаданому, нереальному*. А риси реально-предметної дійсності – *все найбільш у життєвому, конкретному, відчутному, реальному*. При цьому, роз'яснює вчений, стаття «чистою» поезією або «чистою» наукою міф не може, оскільки фантазія давнього українця тісно пов'язана з реальністю його життя, а аналітико-синтезуючий погляд на дійсність у нього ще відсутній [9, с. 30]. І тільки тоді, коли наука пішла своїм (понятійним) шляхом розвитку (для цього потрібно було не одне тисячоліття), міфотворчість починає переростати у фольклорну творчість, оскільки «художній елемент міфів стає базою для творення мистецтва як естетичної форми людської діяльності [9, с. 44]».

На синкретизмі міфологічної творчості наголошує і Є.А. Подольська, зауважуючи, що міф не можна розглядати як первісну форму науки або філософії, тим більше недопустимо інтерпретувати міф як простий вимисел, оскільки «свідомість первісного суспільства єдина. Вона не знає роздвоєння. Первісний колектив не відокремлює себе від природи, на яку переносяться внутрішньо-родові відносини. Можна вважати, що міфологія як зібрання міфів відображає погляди первісних людей на явища природи і життя, зародки наукових знань, релігійні та моральні уявлення, які панували в родовій общині, і художньо-естетичні почуття людей на початку їхньої історії[13]».

Отже, їхні дослідження ще раз підтверджують думку міфологів, що «міф – це синтез раціонального й чуттєвого начал людської субстанції», але класичний міф має своє чітко виражене художнє обличчя [9, с. 47]. М.К. Наєнко зазначає, що оцінити справжні твори художнього мистецтва без аналізу міфологічного підґрунтя неможливо. Так, наприклад, у деяких творах Г. Квітки-Основ'яненка, М. Гоголя, І. Котляревського, Т. Шевченка, О. Довженка міф є складовою частиною метафоризації їхнього художнього мислення, що дає підстави для з'ясування зв'язків міфів з професійною літературою. А дослідження проблеми міфотворчості як джерела сучасного українського фентезі сприятиме глибшому розумінню художності фентезійних текстів.

Давньоукраїнську міфологію характеризує **тематичне розмаїття**, що, за С. Плачиндою, визначається основними сюжетно-змістовими групами міфів: у *космогонічних* – мова йде про створення Світу, у *теологічних* – про походження богів, *антропологічні* – розповідають про появу людей на Землі, *зооморфічні* – про походження тварин і птахів на Землі, про походження рослин на Землі розповідається у *ботаноморфічних* або *флорогонічних* міфах.

Серед міфів про походження, створення та впорядкування світу міфічними персонажами, крім *космогонічних, антропологічних*, Є. А. Подольська виділяє ще й *етнологічні* міфи. *Календарні* міфи, за її визначенням, пов'язані з осмисленням природно-господарських ритмів та циклів змін життя, закріпленням їх у ритуально-обрядових діях; *есхатологічні* міфи з'являються як закріплення уявлень про потойбічний світ та майбутнє, їхню традиційну зверненість у минуле; *культово-біографічні* міфи розповідають про життєві випробування міфічних персонажів, що стають надбанням окремих індивідів через їх ритуально-обрядове відтворення [13].

Учені-міфологи, літературознавці доводять, що на чільне місце світової міфології давньоукраїнські міфи вивели *тематична багатогранність, висока поетичність, глибина філософського сприйняття дійсності, ідейно-сюжетна змістовність, що підкуповує своїм життєлюбством, простотою, глибинною народністю.*

Розглянемо один із героїчних міфів, сюжетна лінія якого пов'язана і з космічною сферою, і з життям людини на землі. Називається він «*Змієві вали*». Якщо учні знають зміст, дамо їм можливість переказати його.

У міфі розповідається про те, як Змій протягом тривалого часу спустошував людські поселення. На боротьбу із ним виступили ковалі – Кузьма і Дем'ян, які домовилися із Змієм про поділ землі, половина якої буде належати йому, і він братиме людей тільки зі своєї території. Змій погодився з ковалями і забажав сам поділити землю: «*Кузьма і Дем'ян запрягли Змія в плуг, а самі пішли за ним і переорали так світ раз від моря і до моря. Та виявилось, що борозна була невелика, мало помітна. Тоді Змій повернув удруге «всклад» орати по тому місцю, так, що вал вийшов вдвічі вищим попереднього. Дотягнувши до синього моря, Змій дуже стомився, його мучила така сильна спрага, що він обпився води і тріснув*[9, с. 34]».

Чим забезпечується естетичний аспект цього міфу?

Визначте дії природних і надприродних сил, проаналізуйте їх смислове навантаження.

Поясніть природу земляних валів, якими з різних боків оточений Київ. Що ви знаєте про історію їх виникнення?

Які відомості можна почерпнути з назви міфу «Змієві вали»?

До якого історичного періоду віднесемо міфічні події?

Визначте тематичну групу міфів. Чому твір віднесено до героїчних міфів?

Після проведення бесіди за такими запитаннями учитель підсумує: дії природних і надприродних сил, як пояснює М. К. Наєнко, у міфічному творі урівноважені, але «природному (людському) началу надано більшої кмітливості й мудрості, завдяки яким зло (в образі Змія) виявляється переможеним». І в цьому – *естетична сила твору, яка забезпечується символічним узагальненням добра і зла як основи міфологічної системи давніх слов'ян. «Естетичність – це всеохопна, універсальна і єдина суть мистецької, зокрема й літературної творчості», яка, як відомо, виростала з міфів і фольклору. І щоб розповісти про найвагоміше і найоригінальніше в літературі України, варто, на думку літературознавця, взяти «твір певної епохи і, зберігши хронологічну атрибутику, показати естетичну вартість його*[9, с. 7]». Безумовно, до таких естетично вартісних творів учні зараховують міфи.

За своїм змістом вони багатоаспектні. Як зазначалося вище, у них міститься інформація про реально-предметну дійсність. Міф «Змієві вали» оповідає про будівництво укріплених валів, що захищали міста, зокрема Київ, від ворожих нападників. Дослідники припускають, що спорудження таких земляних укріплень можна віднести до X-XII ст. Але характеризуючи їх за допомогою міфу «Змієві вали», учені не виключають, що їх будівництво відбувалося в VI ст. до н. е.

Дослідники зазначають, що різні варіанти міфів про боротьбу добра зі злом трактуються як звернення до моральності, справедливості, порядності в стосунках між добром і злом [9, с. 35].

Г. Булашев наголошує, що усна народна поезія

донині зберігає ознаки свого міфічного походження, її першопочатки «губляться в доісторичному творенні самої міфології, у так званому міфологічному процесі духовного життя народу [2, с. 25]».

Отож варто пам'ятати, що населений богами, духами, демонами, лісовиками, мавками, домовиками, русалками, вампірами, перевертнями й іншими істотами світ існує разом із світом людини – у це вірили наші давні пращури. У міфах, билинах, казках і переказах усіх народів світу вони дожили до нашого часу. Часто вторгаючись у наш світ, показують то страшну, то смішну, а то й загадкову свою сутність. І щоб не вмер той старий світ, щоб просто ми не розучилися бачити його, чути його, спілкуватися з ним, можливо, саме тому фентезі став таким популярним жанром у всьому світі.

Таємне знання древніх як загублену техногенною цивілізацією мудрість можемо осягати через міфотворчу традицію, яка продовжується і розвивається у сучасному українському фентезі. За визначеннями О. Романенко, *фентезі – особливий різновид фантастики, заснований на естетизації міфологічних та фольклорних мотивів, серед яких насамперед – архетипічні образи Добра і Зла, що використовуються якнайширше.*

О. С. Леоненко вважає, що саме міфологізм є відмінною особливістю *фентезі*, а найголовнішими ознаками жанру є фантастичні елементи, включені у внутрішньо цілісне місце дії, а незмінною темою – запозичення з міфології та фольклору.

Отже, знання учнями автентичної національної міфології, на якій ґрунтується сучасне українське фентезі, що, *по-перше*, і визначає популярність цього жанру в Україні, сприятиме висвітленню природи «міфопоетики, міфотворчості, зокрема авторського міфу, визначенню характеру міфопоетичної парадигми певної художньої формації в системі літературного процесу» (А. Гурдуз, О. Чорна). Науковці вважають, що вивчення міфопоетичної сфери в українському літературознавстві останнього десятиліття було визначальним, оскільки кожний народ має свою власну міфологію і демонологію, які живуть у пам'яті покоління. Відповідно пріоритетним, на думку А. Гурдуза, стає розгляд кожного нового твору галузі (циклу творів і под.) з точки зору «врахування автором особливостей національної традиції й зарубіжного досвіду та водночас долання пропонованих ними стереотипів під час репарації аспектів давньоукраїнської міфології й фольклору, міфологізації різних сфер життєдіяльності суспільства тощо [4]».

Завдання:

Підготуватися до захисту самостійних проєктів «*Найпоширеніші міфи, легенди та перекази про духовні сили і міфічних богів*», які передбачають розповідь-презентацію дослідження про своєрідну ієрархію Богів (Вирій – язичницький Олімп) в українській релігійній міфології.

У процесі проєктної діяльності:

а) уважно перечитайте матеріали лекції, вивчіть визначення, що таке «міф», «казка», «переказ», «легенда»; поміркуйте, чим міф відрізняється від казки, легенди і переказу;

б) доведіть або спростуйте думку про те, що міф – це концентрована правда;

в) зверніть увагу на порядок аналізу змістової і естетичної вартості міфу «Змієві вали» як алгоритм аналізу самостійно дібраних міфів, легенд і переказів про духовні сили і міфічних богів.

Література

1. Білецький А. О. Міфологія і міфи античного світу [Текст] / А. О. Білецький // Словник античної міфології / Уклад. І. Я. Козовик, О. Д. Пономарів; вступ. стаття А. О. Білецького; відп. ред. А. О. Білецький. – 2-е вид. – К. : Наукова думка, 1989. – 240 с.
2. Булашев Г. О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування [Текст] / Георгій Булашев. – К. : Довіра, 1992. – 414 с.
3. Волошина Н. Й. Українська література. Підручник для 5 класу [Текст] / Н. Й. Волошина. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 188 с. (експериментальне видання)
4. Гурдуз А. І. Роман Дари Корній «Гонимарник»: місце в мистецькому контексті з погляду традиції й новаторства / Андрій Гурдуз. – Українознавчий альманах. – 2012. – №9.
5. Завадська В., Музиченко Я., Таланчук О., Шалак О. 100 найвідоміших образів української міфології [Текст] / В. Завадська, Я. Музиченко, О. Таланчук, О. Шалак. – К. : Орфей, 2002. – 448 с. (100 найвідоміших).
6. Леоненко О. С. Жанр фентезі в українській прозі кінця ХХ – початку ХХІ століття / Олександра Сергіївна Леоненко. – Автореферат дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, 10.01.01 – українська література. – Черкаси, 2010. – 20 с.
7. Логвіненко Н. М. Програма курсу за вибором «Сучасне українське фентезі» / Наталя Логвіненко [Текст] // Українська література в загальноосвітній школі. – 2014. – №2. – 48 с. – С. 35–39.
8. Лозко Г. С. Українське народознавство [Текст] / Галина Лозко. – 3-е вид. Х. : Видавництво «Див», 2005. – 472 с.: іл.
9. Наєнко М. К. Художня література України : Програма-мінімум. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2005. – Ч.1 : Від міфів до реальності / Михайло Наєнко. – 660 с. – Бібліогр. : 27 с.
10. Нечуй-Левицький І. С. Світогляд українського народу / Ескіз української міфології. – / Іван Нечуй-Левицький. – К. : АТ «Обереги», 1992. – 88 с.
11. Плачинда С. П. Міфи і легенди Давньої України / Сергій Плачинда. – К. : ФОРМ Стебляк О.М., 2013. – 304 с.
12. *Повість врем'яних літ* / Худож.-оформлювач А.С. Ленчик. – Харків: Фоліо, 2005. – 317 с. – (Укр. класика).
13. Подольська Є. А. Міфологія і релігія як витoki філософії [Електронний ресурс] / Є.А. Подольська. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/10780621/filosofiya/mifologiya_religiya_vitoki_filosofiyi
14. Пономарьов А. П. Царина народної уяви та її класичні розробки / А. П. Пономарьов // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / Упор., прим. та біогр. нариси А. П. Пономарьова, Т. В. Косміної, О. О. Боряк; Вст. ст. А. П. Пономарьова; Іл. В.І. Гордієнка. – 2-е вид. – К. : Либідь, 1991. – 640 с.; іл. («Пам'ятки історичної думки України»).
15. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з української літератури : 5–9 класи // Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів : Українська мова; Українська література. 5–9 класи. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2013. – 160 с. – С. 99–159.
16. Проект програми для середньої загальноосвітньої школи з українською і російською мовами навчання. Українська література: 5–12 класи / Н. Й. Волошина, А. М. Градовський, С. О. Жила, Н. М. Логвіненко, І. В. Одинець, Б. І. Степанишин // Українська література в загальноосвітній школі. – 2002. – №5. – 64 с.
17. Романенко О. А. Фольклорні мотиви та сюжети в сучасній українській літературі: кітчеві експерименти чи нові художні акценти? [Електронний ресурс] / Олена Романенко. – Режим доступу: <http://www.infolibrary.com.ua/books-text-10764.html>
18. Словник античної міфології / Уклад. І. Я. Козовик, О. Д. Пономарів; вступ. стаття А. О. Білецького; відп. ред. А. О. Білецький. – 2-е вид. – К. : Наукова думка, 1989. – 240 с.
19. Українські традиції і звичаї: Для дітей середнього шкільного віку / Авт.-упорядники В. М. Складенко, А. С. Шуклінова, В. В. Сядро; Худож.-ілюстратор В.М. Юденков; Худож.-оформлювач Л.Д. Кирпач-Осипова. – Харків : Фоліо, 2007. – 318 с. – (Дитяча енциклопедія).